

УДК 631: 364.1

С. В. Кудлаєнко,
к. е. н., Хмельницький національний університет

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА: НЕОБХІДНІСТЬ ВРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ

S. Kudlaienko,
Ph.D. in Economics, Khmelnytsky National University

TRANSFORMATION PROCESSES AND STATE SOCIAL POLICY: NECESSITY TO TAKE FEATURES INTO ACCOUNT

Статтю присвячено дослідженню сутності понять "трансформація" та "трансформаційні процеси" в контексті формування та реалізації державної соціальної політики. Зокрема досліджено підходи до трактування вказаних понять та сформовано авторські визначення. Охарактеризовано особливості трансформаційного періоду, в тому числі і властиві лише для нашої країни з тим, щоб враховувати їх при подальшій розбудові сучасної концепції соціальної політики.

The article is devoted to the study of the "transformation" and "transformational processes" concepts essence in the context of the state social policy formation and implementation. In particular, analyzed approaches to the above concepts interpretation and formed author definitions. Characterized the transformation period peculiarities, including those, inherent only for our country in order to take them into account in the further development of the social policy modern concept.

*Ключові слова: соціальна політика, трансформація, трансформаційні процеси, особливості.
Key words: social policy, transformation, transformational processes, peculiarities.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний світовий економічний простір характеризується нарощуванням інтеграційних процесів. Зростання глобалізованості та інтегрованості суспільств у різноманітних напрямках і сферах вимагає від держав певних трансформаційних зрушень. Трансформаційні процеси сьогодні характерні для переважної більшості суспільств у більших чи менших масштабах — вони відбуваються як на локальному рівні, так і на рівні окремих регіонів та держав.

Важливість трансформаційних перетворень у різноманітних сферах життєдіяльності суспільств викликає підвищену увагу науковців до вивчення природи трансформацій. Однак значний науковий доробок, присвячений трансформаційним перетворенням, на сьогодні не в змозі дати чітку відповідь на питання щодо сутності, ознак, характеристик трансформаційних процесів тощо і, тим більше, стосовно принципів їх формування та соціального забезпечення.

Таблиця 1. Сутність поняття "трансформація" у наукових поглядах

Автор, наукове видання	Визначення
1	2
Сучасний економічний словник [1]	Перетворення структур, форм і способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості
Великий економічний словник [2, с. 1089]	Одна з операцій процесу організації, що означає перетворення головної мети в ряд взаємопов'язаних локальних цілей і завдань, які забезпечують досягнення корінних результатів, що відображається у формі «дерева цілей»
Велика економічна енциклопедія [3, с. 681]	Взаємодія різноманітних процесів і явищ у сфері економіки, політики тощо, котрі в результаті сприяють приведенню до нової якості соціальної системи в цілому. Як правило, трансформація тісно пов'язується з реформами
О. І. Барановський [4]	Перетворення елементів системи, структури, форм і функцій, організації, відносин й інтересів, компонентів і параметрів, пропорцій і зв'язків, які сукупно спричиняють зміни цільової спрямованості дій економічних агентів і ролі того чи іншого сектору в національній економіці
С. Васін [5, с. 16]	Прогресуюче перетворення структури соціально-економічної системи, причиною якого слугує зміна її складових, яке виходить за межі можливостей самоорганізації системи на колишньому рівні
М. В. Гудова [6]	Процес переходу соціально-економічної системи з одного стану до якісно іншого стану. Критерієм (ознакою) трансформації соціально-економічних систем є система цінностей як сукупність домінуючих уявлень про ідеальні форми і способи життєдіяльності, що поширюються на всі відносини і зв'язки і є мотивом безпосередньої діяльності
Л. І. Дроздович [7]	Зміна компонентів, параметрів, пропорцій і зв'язків економічної системи з метою переходу у новий якісний стан, пов'язаний зі зміною внутрішнього і зовнішнього середовища
С. А. Єрохін [8]	Зміна структури певного об'єкта в рамках процесу, що самоорганізується
С. В. Захаров [9]	Багатоцільова характеристика, що властива не лише господарству, але й матерії в цілому. Для неї характерна постійна зміна зв'язків і взаємодій у матеріальних системах, котрі перетворюють їх склад, функції, структуру
В. Кириченко [10]	Деякий етап розвитку, стрибок, що знаменує переродження системи. Усі кількісні зміни і якісні вдосконалення, що відбуваються до стрибка – розвиток по горизонталі, модернізація системи
Н. А. Кухарська [11, с. 13]	Перетворення соціально-економічної системи з одного стану в інший, якісно новий посередництвом послідовної реалізації значної кількості позитивних і негативних структурних зрушень, які змінюють економічні взаємовідносини між елементами системи і призводять до модифікації основних її характеристик
Л. Г. Мельник [12, с. 298]	Перетворення соціальних інститутів, соціальних структур, яке нерідко супроводжується їх докорінною зміною
Т. В. Пєпа [13, с. 41]	Процес перетворення, видозміни явищ, ситуації, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою нових, послаблення одних типів і форм власності і посилення інших, поетапну переорієнтацію економічної структури регіональних господарських систем і всього економічного простору
Л. П. Стеблякова [14]	Спосіб розвитку економічної системи: функціональний розвиток, пов'язаний зі збереженням відносно стабільного стану, стійкості і системної якості, порядку системи, мірою накопичення змін переходить у трансформаційний розвиток, що включає етап кількісно-якісних змін системи зі збереженням її стійкості і етап переродження системи (власне трансформації), пов'язаний з якісними змінами, з порушенням стійкості, який може завершитися або ствердженням нової системи або її розпадом
Е. Тоффлер [15]	Значні якісні стрибки у розвитку суспільства, кожен з яких є не продовженням розвитку суспільства у попередньому напрямку, а його радикальною зміною, що, можливо, заперечує попередній досвід
Ф. М. Хомідов [16]	Об'єктивно зумовлений історичним розвитком світового господарства процес, що полягає в переході від системи одного типу до іншого шляхом всебічної зміни форм централізованої планової системи формами ринкової
Б. Шаванс [17]	Передбачає радикальні дискретні зміни у політичному режимі, формах власності, механізмах координації

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогодні існує широкий спектр наукових досліджень, присвячених як питанням економічних трансформацій, так і державній соціальній політиці. Зокрема варто виокремити праці С. Васіна, М. Гудової, С. Єрохіна, А. Маркелова, А. Мартинова, Т. Пєпи, Л. Стеблякової, Е. Тоффлера, Б. Шаванса тощо. Проте не здійснюється вивчення досліджуваних питань у єдиному комплексі з урахуванням взаємозв'язку трансформаційних зрушень та концепції соціальної політики, яка реалізується державою.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є обґрунтування сутності трансформаційних процесів та визначення особливостей вітчизняного трансформаційного періоду, які мають враховуватися при формуванні та реалізації державної соціальної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Багатогранність та багатоаспектність трансформаційних процесів обумовлює складність їх дослідження та формування єдиного концептуального підходу щодо

Таблиця 2. Сутність поняття "трансформаційні процеси" в науковій літературі

Автор	Трактування
І. В. Манахова [20]	Період, що закінчується умовним виходом країни на новий рівень стійкого економічного зростання і стабілізації соціально-політичних структур, що корінним чином змінюють систему національного господарства, темпи розвитку виробництва, поведінку суб'єктів і взаємодію економічних інститутів
А. В. Мартинов [21]	Динамічні зміни у макроекономіці, що відображають підсумкові результати економічної діяльності і її впливу на інші сторони життя суспільства, а також структурні економічні перетворення у зв'язку з найбільш істотними соціальними інституціональними змінами
І. Б. Маркович [22, с. 77]	Закономірні явища стадійного характеру, які несуть у собі можливості якісної зміни економічної системи із виключенням її неефективних елементів
О. І. Барановський [4]	Багатовимірний і багаторівневий перехід економічної системи від одного якісного стану до іншого; еволюційне перетворення, тривалі і цілеспрямовані кількісно-якісні зміни в системі економічних відносин, інститутів власності й організаційно-правових форм і принципів функціонування економічних агентів
П. М. Іванов [23]	Форма якісних соціально-економічних перетворень на всіх її рівнях в єдності, взаємозв'язку і взаємопроникненні, яка носить суб'єктно-об'єктний характер

розуміння їх природи, змістовних характеристик та взаємозв'язків із державною соціальною політикою. Саме тому у різних економічних концепціях сутність понять "трансформація" та "трансформаційні процеси" розглядається через призму диференційованих наукових підходів. Основні наукові погляди на сутність трансформації представлені в таблиці 1.

Варто відзначити, що виникнення самого терміну "трансформація" пов'язують з необхідністю оцінки якісних характеристик корінних змін системи. Корінними вважаються ті зміни, які носять невідворотний характер і утворюють відповідний стан переходу в нову якість на шляху до формування майбутньої моделі. При цьому саме вказана особливість трансформацій і зумовлює наявність неоднозначних поглядів щодо тлумачення її сутності. Адже трансформації, що відбуваються у різного роду системах, обумовлюють виникнення диференційованих економічних концепцій щодо пояснення їх природи. На сьогодні науковці виокремлюють ряд підходів до дослідження природи трансформацій в економічних системах, основними серед яких варто назвати: процесний, системний та ситуаційний.

Прибічники процесного підходу [14] розглядають трансформацію як серію взаємопов'язаних процесів, які реалізуються в певній послідовності та є тривалими в часі. Такий підхід має кілька різновидів. Так, за одним із них трансформація виступає дискретним процесом, що ототожнюється з реформами, а за іншим — неперервним суспільно-історичним процесом.

Теоретики системного підходу [18] розуміють під трансформацією іманентну особливість національних економік, явище безперервної зміни форми як самої системи, так і системо утворюючих зв'язків.

Що ж до ситуаційного підходу, то в його рамках трансформацію розглядають як момент кардинальних перетворень, у результаті яких структура, ознаки, система взаємозв'язків змінюються повністю.

Варто відзначити, що у чистому вигляді наведені підходи у науковій літературі присутні досить рідко. Частіше вони існують у вигляді конструктів, які поєднують основи кількох теоретичних підходів до розуміння трансформацій. Саме це дає підстави окремим дослідникам виділяти цілий ряд інших підходів до розуміння сутності трансформації. Так, О. І. Барановський [4] пропонує виокремлювати цілий ряд додаткових підходів:

- історичний, що розглядає трансформацію як певний етап історичного розвитку;
- цивілізаційний, який розглядає трансформацію через призму розвитку людської цивілізації;
- елементний, що пояснює трансформацію у розрізі мікротрансформацій.

До того ж, науковці виокремлюють і такі підходи до визначення природи трансформації, як рівневий, функціональний, інформаційний, управлінський, діалектичний, детерміністичний, інституціональний, формаційний тощо. Однак, з нашої точки зору, в цьому випадку мова йде не стільки про підходи, скільки про конструкти на основі системного, процесного чи ситуаційного підходів, сформовані теоретиками в процесі пошуку шляхів розвитку економічних систем.

Проте варто відзначити, що є кілька положень, з якими згодні всі дослідники економічних трансформацій. Це, зокрема, наступні:

- переважання якісних перетворень економічної системи (зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей), що призводить до зміни структури та форм і способів економічної діяльності;
- необхідність поштовху до порушення стабільного функціонування і переходу у стан нерівноваги; невідворотності кількісних (елементи системи, зміст підсистем, складність структури) та якісних (властивості елементів і зв'язків між ними, характеристики структурованості та рівневості системи) змін різної інтенсивності й спрямованості [19, с. 206—207];
- двоякий характер результату: він може бути як прогресивним, так і регресивним.

Підсумовуючи отримані результати, можемо говорити про те, що трансформація в економіці — досить складне явище. В економічній системі мікро-, мезо-, макро- і мегарівні пов'язані в єдине ціле за допомогою відносин власності та виробничої, ринкової, фінансової, соціальної та інформаційної інфраструктури. Трансформація ж призводить до зміни діалектичної єдності кількісних характеристик, тобто пропорцій і співвідношень між різними ланками економіки, а також якісних параметрів чи характеру зв'язків між частинами економіки. Оскільки ж економічна система — це складне багаторівневе утворення, то її трансформація також відбувається на різних ієрархічних рівнях.

Таким чином, трансформація є інтегрованим і множинним процесом, що складається зі значної кількості

процесів різного рівня — трансформаційних процесів. Варто зазначити, що в наукових колах немає єдності і стосовно розуміння сутності трансформаційних процесів (табл. 2).

Отже, як бачимо, науковці досить часто ототожнюють поняття "трансформація", "процес трансформації" та "трансформаційні процеси". Проте, з нашої точки зору, трансформаційні процеси виступають структурними елементами сукупного процесу трансформації економічної системи країни, регіону тощо. Так, якщо трансформація економіки полягає у перетворенні системи соціально-економічних відносин, то трансформаційні процеси здійснюють перетворення окремих її складових — способу координації і підтримки рівноваги, відносин власності, типу відтворення, структури виробництва, інститутів і права тощо.

Трансформаційні процеси можуть відбуватися в різноманітних системах, охоплюючи як кожну з них окремо, так і всю їх сукупність і здійснюючи, таким чином, їх трансформаційне перетворення. Головне завдання держави у цьому випадку полягає у забезпеченості керування трансформаційних процесів та належного їх спрямування, адже лише "за допомогою цілеспрямованої трансформації суспільство продукує необхідні зміни, системні корективи з тим, щоб уникнути накопичення протиріч і їх стихійного вирішення" [4].

Саме тому особливої ваги набуває врахування особливостей трансформаційного періоду в процесі формування і реалізації державної соціальної політики. Зокрема, до таких особливостей відносяться наступні:

— наростання суспільного невдоволення, оскільки економічні трансформації завжди характеризуються зміною певних порядків, норм, правил, що в кінцевому підсумку часто призводить до невдоволення населення. Крім того, трансформаційний період носить переважно довготривалий характер з отриманням позитивного ефекту лише наприкінці, що також не сприяє громадській підтримці;

— дефіцит ресурсів. Особливість економічних трансформацій полягає в тому, що в їх період, а особливо, на початкових етапах, відбуваються кризові явища, які супроводжуються падінням економіки, девальвацією національної валюти, зростанням державного боргу тощо. Це, в свою чергу, все більше обмежує ресурсні можливості держави у сфері соціального забезпечення;

— збільшення чисельності осіб, що потребують державної допомоги. Економічні трансформації завжди спричиняють значні зміни на ринку праці, в результаті чого помітно зростає чисельність безробітного населення та малозабезпечених індивідів. Окрім того, погіршення ситуації на ринку праці змушує населення шукати додаткові можливості заробітку, в тому числі і шляхом отримання різного роду допомоги від держави.

Слід відзначити, що в Україні до особливостей трансформаційного періоду варто віднести і корупційну складову, оскільки в сучасний період вона виступає вагомим стримуючим чинником розвитку нашої держави. Значна корумпованість владних структур ще більше поглиблює кризові процеси в економіці, зумовлені трансформаційними перетвореннями.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, трансформаційні процеси, які на сьогодні відбуваються в економіці України вимагають врахування їх особливостей при формуванні державної політики, в тому числі і соціальної. Саме тому необхідним є визначення принципів формування соціального забезпечення в Україні з урахуванням особливостей трансформаційних процесів для того, щоб забезпечити мінімізацію можливих негативних наслідків для суспільства, що має стати темою подальших наукових досліджень.

Література:

1. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2011. — 512 с.
2. Большой экономический словарь / Ред. А.Н. Азрилян. 5-е изд., доп. и перераб. — М.: Институтной экономики, 2002. — 1280 с.
3. Большая энциклопедия. — М.: Эксмо, 2008. — 816 с.
4. Барановський О.І. Зміст трансформаційних процесів в економічних системах. Вісник університету банківської справи. — 2017. — № 1 (28). — С. 3—14.
5. Васин С.М. Трансформация социально-экономической системы региона: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.01; 08.00.05. — СПб., 2007. 37 с.
6. Гудова М. В. Трансформация социально-экономических систем в XXI веке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 — экономическая теория. — Санкт-Петербург, 2011. — 19с.
7. Дроздович Л.И. Теоретико-методологические аспекты трансформации экономических систем // Экономическая наука сегодня. — 2015. — № 4. — С. 48—62.
8. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). — К.: Світ знань, 2002. — 528 с.
9. Захаров С.В. Концептуальные подходы к изучению сущности понятия "пространственно-экономическая трансформация" // Менеджер. — 2016. — № 2 (76). — С. 128—135.
10. Кириченко В. Рыночная трансформация экономики: теория и опыт // Российский экономический журнал. — 2000. — № 11—12. — С. 34—37.
11. Кухарская Н.А. Сущность и направления трансформации экономического развития Украины в условиях рыночных реформ // Экономика инноваций. — 2013. — № 52. — С. 12—18.
12. Мельник Л.Г. Экономика и информатизация: экономика информатизации и информатизация в экономике: энциклопедический словарь. — Сумы: Университетская книга, 2005. — 384 с.
13. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України: монографія. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 440 с.
14. Стеблякова Л.П. Трансформация экономических систем: теория и практика: автореф. дисс. ... д.э.н. 08.00.01 экономическая теория. — М., 2010. — 54 с.

15. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: Издательство АСТ, 2004. — 261 с.

16. Хомидов Ф.М. Теоретические основы трансформации экономических систем в условиях глобализации мирового хозяйства [Электронный ресурс]. — Режим-доступу: <https://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=23599>

17. Шаванс Б. Эволюционный путь от социализма. Вопросы экономики. — 1999. — № 6. — С. 4—26.

18. Маркелов А.Ю. Трансформация фирмы в процессе развития институтов современной экономики: теория, методология, практика: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 — экономическая теория. — Саратов, 2009. — 33 с.

19. Иванова Н.В. Трансформаційні переходи та реформування інфраструктурного потенціалу регіону // Проблеми і перспективи економіки та управління. — 2015. — № 4. — С. 204—215.

20. Манахова И.В. К вопросу о построении модели устойчивого развития национальной экономики // Формирование российской модели рыночной экономики: противоречия и перспективы. — М., 2003. — 324 с.

21. Мартынов А.В. Структурная трансформация российской экономики. — М., 1999. — 244 с.

22. Маркович І.Б. Розкриття сутності поняття трансформації економічного простору в системі категорій розвитку національної економіки // Економіка розвитку. — 2014. — № 2 (70). — С. 77—81.

23. Иванов П.Н. Сущностные характеристики трансформационных процессов в экономической системе // Социально-экономические явления и процессы. — 2011. — № 10. — С. 48—52.

References:

1. Rajzberh, B.A. Lozovskiy, L.Sh. and Starodubtseva, E.B. (2011), *Sovremennyj ekonomycheskij slovar'* [Modern Economic Dictionary], YNFRA-M, Moscow, Russia.

2. Azrylian, A.N. (2002), *Bol'shoj ekonomycheskij slovar'* [The Big Economic Dictionary], Ynstytut novej ekonomyky, Moscow, Russia.

3. Eksmo (2008), *Bol'shaia ekonomycheskaia entsyklopediya* [Great economic encyclopedia], Eksmo, Moscow, Russia.

4. Baranovskiy, O.I. (2017), "Contents of transformation processes in economic systems", *Visnyk universytetu bankivs'koi spravy*, vol. 1 (28), pp. 3—14.

5. Vasin, S.M. (2007), "Transformation of the social and economic system of the region", Ph.D. Thesis, Economy, St.Petersburg, Russia.

6. Hudova, M.V. (2011), "Transformation of socio-economic systems in the 21st century", Ph.D. Thesis, Economy, St.Petersburg, Russia.

7. Drozdovych, L.Y. (2015), "Theoretical and methodological aspects of transformation of economic systems", *Ekonomycheskaia nauka sehodnia*, vol. 4, pp. 48—62.

8. Yerokhin, S.A. (2002), *Strukturna transformatsiia natsional'noi ekonomiky (teoretyko-metodolohichnyj aspekt)* [Structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspect)], *Svit znan'*, Kyiv, Ukraine.

9. Zakharov, S.V. (2016), "Conceptual approaches to the study of the essence of the concept of "spatial and economic transformation"", *Menedzher*, vol. 2 (76), pp. 128—135.

10. Kyrychenko, V. (2000), "Market transformation of the economy: theory and experience", *Rosyjskij ekonomycheskij zhurnal*, vol. 11—12, pp. 34—37.

11. Kukharskaia, N.A. (2013), "The essence and directions of the transformation of Ukraine's economic development under the conditions of market reforms", *Ekonomika innovatsij*, vol. 52, pp. 12—18.

12. Mel'nyk, L.H. (2005), *Ekonomyka y ynformatyzatsiia: ekonomyka ynformatyzatsyy y ynformatyzatsiia v ekonomyke: entsyklopedycheskij slovar'* [Economics and Informatization: Informational Economy and Informatization in Economics: Encyclopedic Dictionary], *Unyversytetskaia knyha*, Sumy, Ukraine.

13. Pepa, T.V. (2006), *Rehional'na dynamika i transformatsiia ekonomichnoho prostoru Ukrainy* [Regional dynamics and transformation of the economic space of Ukraine], *Brama-Ukraina*, Cherkasy, Ukraine.

14. Stebliakova, L.P. (2010), "Transformation of economic systems: theory and practice", Ph.D. Thesis, Economy, Moscow, Russia.

15. Toffler, E. (2004), *Tret'ia volna* [The Third Wave], *Yzdatet'stvo AСТ*, Moscow, Russia.

16. Khomydov, F. M. (2015), "Theoretical bases of transformation of economic systems in the conditions of globalization of the world economy", available at: <https://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=23599> (Accessed 03 Sept 2018).

17. Shavans, B. (1999), "The evolutionary path from socialism", *Voprosy ekonomyky*, vol. 6, pp. 4—26.

18. Markelov, A. Yu. (2009), "Transformation of the firm in the process of development of the institutions of modern economy: theory, methodology, practice", Ph.D. Thesis, Economy, Saratov, Russia.

19. Ivanova, N. V. (2015), "Transformation transitions and reform of infrastructure capacity region", *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 4, pp. 204—215.

20. Manakhova, Y. V. (2003), *K voprosu o postroennyi modeli ustojchyvoho razvytiia natsional'noj ekonomyky. Formyrovanye rossijskoj modely rynochnoj ekonomyky: protivorechiya y perspektivy* [On the issue of building a model of sustainable development of the national economy. Formation of the Russian model of a market economy: contradictions and perspectives], Moscow, Russia.

21. Martynov, A. V. (1999), *Strukturnaia transformatsiia rossijskoj ekonomyky* [Structural transformation of the Russian economy], Moscow, Russia.

22. Markovych, I. B. (2014), "Disclosure of the essence of the concept of transformation of economic space in the system of categories of development of the national economy", *Ekonomika rozvytku*, vol. 2 (70), pp. 77—81.

23. Yvanov, P. N. (2011), "Essential characteristics of transformation processes in the economic system", *Sotsyal'no-ekonomycheskiye iaalenya y protsessy*, vol. 10, pp. 48—52.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2018 р.